

Za izdavača:

Vladimir Manigoda

Glavni i odgovorni urednik:

Ivan Isailović

Urednik izdanja:

Milomir Gavrilović

Pogovor:

Milomir Gavrilović

Lektura i korektura:

Kontrast izdavaštvo

Dizajn korica:

Slavimir Stojanović Futro

Prelom:

Ivan Isailović

Štampa:

F.U.K. d.o.o. Beograd

Tiraž:

1000

Izdavač:

Kontrast izdavaštvo
Terazije 35, Beograd
info@kontrastizdavastvo.rs
kontrastizdavastvo.rs
www.glif.rs

STANISLAV VINAVER

GROMOBRAN SVEMIRA

Priredio
Milomir Gavrilović

KONTRAST
Beograd, 2025.

PROROČKA KNJIGA SRPSKE AVANGARDE – *GROMOBRAN SVEMIRA* STANISLAVA VINAVERA

I

Reagujući na objavljivanje *Gromobrana svemira*, drugog naslova u novoosnovanoj ediciji *Albatros*, Rastko Petrović je ovu knjigu opisao kao „radionicu volšebnog časovničara u kojoj bije bezbroj satova raznih veličina, ritmova i doba, a svi oni čine jedan jedini mehanizam”.¹ Bez obzira na Petrovićevu poslovičnu leksičku raskalašnost, on je na ovom mestu unekoliko i ponovio ocenu koja će Vinaverovo delo zauvek pratiti, a koju je niko drugi do Jovan Skelić izrekao u kritici napisanoj povodom prve Vinaverove knjige, zbirke pesama *Mjeća* (1911), ukazavši na to da je ova knjiga „raznobojna, nejednaka i raznotona”.² Stanislav Vinaver je, posebno na svojim književnim počecima, ali i dosledno tokom svoje bogate i dinamične književne karijere upravo težio ka tome da razori uvrežene žanrovske, stilske, jezičke i sve ostale književne regule – što je dovelo do toga da pomenuta *raznotonost* zaista postane jedna od preciznijih odredica njegovog poetski razudnog vavilonskog poduhvata. *Gromobran svemira* (1921) ogledni je primer te književne težnje, a možda i najuspešnije izvedeni Vinaverov *raznotoni* eksperiment, što potvrđuje i pokušaj da se tekstovi u *Gromobranu svemira* žanrovski bliže odrede.

Uvodni tekst, „Manifest ekspresionističke škole”, jedan od značajnijih, ako ne i najznačajniji programski tekst srpske avangarde,

---

¹ R. Petrović, *Eseji i članci*, Beograd: Nolit, 1974, 127.

² J. Skerlić, *Kritike*, Novi Sad: Matica srpska, Beograd: SKZ, 1971, 411.

svakako jeste manifest, no njegovu programsku osnovu obogaćuje esejistička razbokorenost teksta, u kojoj se lako prelazi iz jednog registra u drugi, a njegova utilitarna funkcija, objavljuje jedne poetičke pozicije, ujednačena je sa estetskim težnjama. Drugim rečima, ovaj tekst pisan je sa namerom da bude i programski tekst, ali i da deluje kao umetnički. Međutim, naredni tekstovi *Gromobrana svemira* su, u žanrovskom smislu, još neočekivanije izvedeni, i, imajući na umu tradicionalne norme, još nekonvencionalniji. Uže shvaćenim proznim formama, odnosno pričama ili pripovetkama, mogu se označiti četiri teksta: „Gromobran svemira”, „Veče na Okeanu”, „Osveća” i „Poslednji ispit u mandarinskoj školi”. Prvopomenuti tekst bi se najpre mogao odrediti kao naučnofantastična priča, a to određenje je moguće pripisati i „Osveti” i „Poslednjem ispitu u mandarinskoj školi”, s tim da je u sva tri teksta upisan alegorijski smisao. Alegorijskom pričom bi trebalo odrediti i „Veče na Okeanu”, s tim da u ovom tekstu alegorijske vrednosti nisu uvezane rekvizitima naučne fantastike, već mitskom optikom, koja prozni tekst upućuje ka poetskim i esejističkim pasažima. Esejima (likovnim ili muzičkim) mogu se označiti četiri teksta – „Čurljanis”, „Skrjabin”, „Pokrovski” i „Neki Rozental”, međutim, svaki od njih se može razumeti i kao poetičko, pa čak i autopoetičko izlaganje. Osim toga, na momente se pretvaraju u traktate o ovom ili onom estetskom fenomenu, tek da bi se potom preoblikovali u fino pisane poetske deonice. Poznati tekst „Njogoš i zli volšebnici” nesumnjivo je pamfletski tekst i pripada književnoj polemici, ali je ujedno i književna kritika, i, što je od većeg značaja, esej u kojem Vinaver ukazuje na suštinske vrednosti Njogoševog dela. Prozna celina „Kafane” najpre je putopisna reportaža, koja nije lišena esejističkih deonica.³

---

³ O žanrovskim odlikama tekstova u ovoj knjizi v. više u: G. Tešić, „Gromobran svemira, danas”, u: S. Vinaver, *Gromobran svemira*, prir. G. Tešić, Beograd: Filip Višnjić, 1985, 115–120.

Povrh sve ove izvedene žanrovske polifonije, tekstove *Gromobrana svemira* određuje i fluidno izmeštanje kroz čitav niz različitih književnih registara. Prozni tekst lako prelazi u dramske ili lirske pasaže. Osim toga, putopisni elementi, programski egzaltirani stavovi, feljtonističke opservacije, raznolike reminiscencije ili digresije, a najčešće, raznorodna esejistička promišljanja pojavljuju se u gotovo svakom tekstu ove knjige. Pritom se nijedan od tradicionalnih kohezivnih narativnih elementa, poput strukture, kompozicije, hronotopa ili likova, ne ističe u tolikoj meri da može da održi tekstove iz *Gromobrana svemira* u blizini tradicionalnih oblika ili tipova pripovedanja. Vinaver, kao dosledni bergsonovac, upregao je i čitav niz efekata koji proističu iz teorije smešnog ili se sustiču sa njom – ironiju, parodiju, kalambur, satiru. Pored toga, dekonstruktivne autorove namere su dovele do toga da neki od tekstova poprime obrise utopije ili antiutopije.⁴

Samim tim, *raznotonost* je zapravo stožerna odlika ove slojevite knjige. Međutim, na planu celine, programska, odnosno, manifestna funkcija *Gromobrana svemira* dobija na značaju, budući da su ovi tekstovi, pisani sa namerom da estetski deluju, i da budu ugledni primeri jednog mogućeg modela avangardnog umetničkog stvaranja, ipak podređeni, kako se to u Vinaverovo vreme govorilo, idejnom sloju, odnosno nameri da *Gromobran svemira* deluje kao programska, filozofska pa i dijalektička objava revolucionarne avangardne umetničke prakse. Čini se da je Vinaveru bilo više stalo da naznači nove načine stvaranja književnog dela i da ustanovi nove poglede na književnost, nego da piše sa estetskim ambicijama – stoga bi tekstovi u ovoj knjizi pre svega mogli biti shvaćeni ili kao programska, odnosno diskurzivna, ili kao estetska eksplikacija naznačenih poetičkih avangardnih

---

⁴ O Vinaveru kao pripovedaču v. više u: P. Petrović, „Vinaver kao pripovedač”, u: *Zanos i prkos Stanislava Vinavera: kritičari o delu Stanislava Vinavera*, prir. G. Tešić, Beograd: Službeni glasnik, Zavod za udžbenike, 2015, 651–675.

koncepcija. To pak ne znači da je estetska vrednost u potpunosti podređena iznetim idejama, odnosno autorovim programskim i poetičkim načelima, budući da se na momente tekstovi ove knjige otimaju od natkrovljujuće poetičke namere, iznalazeći na taj način iznenađujuće i uspele estetske spojeve. Samim tim, generalizujuća usmerenost prema iznetim idejnim postamentima nije, kako je to često slučaj, ugušila umetničku izvedbu unetih tekstova, te se i ne može smatrati isključivim nedostatkom ove knjige. Naprotiv, Vinaverova vatrena potreba da ukaže na novi duh vremena, nove modele stvaranja, na rađanje nove umetnosti – upravo je estetski posvedočena u tekstovima koji sačinjavaju *Gromobran svemira*. Sa druge strane, oni nisu samo eksplikacija jednog opisanog i istaknutog modela, već i direktan dokaz da taj model može pružiti vredne umetničke rezultate. U tom smislu, *Gromobran svemira* je možda i najbolje napisana programsko-umetnička knjiga srpske avangarde, koja ne želi da bude isključivo ni pamflet, ni manifest, ni umetnost, ni naznaka umetničkih i poetičkih mogućnosti – već sve to skupa i odjednom.⁵

II

„Manifest ekspresionističke škole”, tekst koji otvara *Gromobran svemira*, ujedno i najobimniji odeljak ove *raznobojne* zbirke, određen je i poetičkom odrednicom – koja uslovljava da se ovo Vinaverovo delo sagledava u kontekstu ekspresionističkih avangardnih novina koje su, iako nagoveštene i pre Prvog svetskog rata, u srpskoj književnosti poetički suvereno ostvarene tek u godinama nakon njega. Vinaver je bio Bergsonov učenik, te je

---

⁵ O književnoistorijskoj prevratničkoj ulozi *Gromobrana svemira* u srpskoj književnosti, značaju ove knjige za konstituisanje srpske avangarde, kao i o njenim istaknutim poetičkim odlikama v. više u: G. Tešić, „Gromobran svemira, danas”, 109–121.

njegovu poznatu dualističko-vitalističku koncepciju umetnosti, kao i ideju o umetničkom delu kao intuitivnom činu integrisao u sopstvena književna shvatanja, određena i nizom ekspresionističkih poetičkih i dijalektičkih zahteva, sa kojim je, tokom studija na Sorboni, imao prilike da se susretne u trenutku kada se ekspresionizam već počeo konstituisati kao značajan književni izraz. Mnogi ekspresionistički topoi su već prepoznati od strane kako ondašnje kritike, tako i, poglavito, od strane kasnije književnoistorijske percepcije – međutim, dve su ekspresionističke tendencije od istaknutog značaja za *Gromobran svemira*. Prva je predosećaj vezan za sudbinu *starog* sveta, odnosno društva i vremena, koji su neumitno osuđeni na propast, te se u književnom tekstu detektuju poremećaji koji će neminovno dovesti do raspada poznatih normi i usloviti ono što je *novo* – novo društvo, novog čoveka, novi svet i novu umetnost. To je i osnova Vinaverovog manifesta, ali i drugih diskurzivnijih pasaža rasturenih u *Gromobranu svemira*. Druga je krajnja konsekvencija pomenutog preduslova – u haosu rastakanja starog sveta, novi se rađa – ali se, barem na planu književnog teksta, nova stvarnost predstavlja u vidu alegorijskih i mitskih predstava, (naučno)fantastičnih modela i vasijskih distanci. Od posebnog značaja je potreba da se u kosmičkim daljinama pronađe metonimijska zamena za *novu* stvarnost, što je čest postupak u tekstovima rane avangarde.⁶

Samim tim, nije slučajno što se oni tekstovi koji se u ovoj knjizi nedvosmisleno mogu odrediti kao priče odigravaju u vasijskim razmerama i lokacijama, uz dosledan udeo fantastičnog prikaza i alegorijskog značenja. I druge prepoznatljive ekspresionističke odrednice su prisutne – sukob mladih i starih, pojava *mladih varvara* koji ruše uvrežene predstave i regule,

---

⁶ O ekspresionističkim odlikama Vinaverovog književnog dela v. više u: R. Vučković, *Poetika srpske avangarde: (Ekspresionizam)*, Beograd: Službeni glasnik, 2011, 181–201.

sukobljavanje sa moralizmom i racionalizmom posustale prošlosti oličene u oveštanim paradigmama, kao što su, u Vinaverovom viđenju, pre svega pozitivizam i impresionizam, potom i osećaj (istorijskog, ali i, uopšte uzev, temporalnog) ubrzanja koji rezultira gotovo ludističkom pozicijom iz koje progovara(ju) narator(i) tekstova. Od posebnog značaja je poslednja pomenuta odrednica koja je na stranicama *Gromobrana svemira* višestruko posvedočena: ne samo pomenutim galimatijasom žanrovskih i rodovskih komešanja, već i kroz negiranje prostornih i vremenskih oznaka, ujedno i uz ukidanje kauzalnosti, ali i drugih pouzdanih mimetičkih određenja. Tome se dodaje i nemar za sve tradicionalne narativne uzuse, koji se katkad ospoljava kroz postupak oličen u montažnom slaganju asocijativno povezanih celina.

Vinaverovi tekstovi u *Gromobranu svemira* jesu rezultat eksperimenta, ali nikako eksperimenta koji postaje sam sebi smisao ili se oblikuje kao dokazivanje umetničke metode, kako se to ponekad znalo desiti u drugim, ekstremnijim rukavcima srpske avangarde. Vinaverov književni eksperiment je otkrivalački po svojoj prirodi, izveden ne da bi iscrpeo umetničke mogućnosti avangardnog izraza, nego da bi ukazao na puteve kojima se stvaralačka književna misao može kretati, na ideje i rukavce koje može otkrivati i istraživati. Stoga je namera ove knjige da trasira put, da vodi do njega, ali ne i da usmerava dalje kretanje njim. Prema tome, Vinaverova avangardna, pa i ekspresionistička vizija književnosti je najpre otkrivalačka, i, u svojoj biti, stvaralačka, te nije omeđena strogim regulama koje će postati osnova drugih avangardnih stremljenja, poput dadaizma ili nadrealizma. Ova knjiga se pre svega ukazuje anticipatorskom, *proročkom*, što se unekoliko očituje i u tome što su mnogi od ovih tekstova pisani kao da su u pitanju vizije ili otkrovenja. Njena osnovna vrednost nije u onome što

ona sadrži, već u onome što nagoveštava, kao i u tome da ona dolazi na samom početku srpske književne avangarde, na samom njenom vrelu. Stoga se, u književnoistorijskom smislu, zaista može smatrati najznačajnijom programskom knjigom srpske avangarde. Značaj *Gromobrana svemira* potcrtan je i time što je ova knjiga, barem u zamisli, ali ne nužno i u rezultatu, objava *ukupnih*, ukoliko se ova reč može upotrebiti na ovom mestu, avangardnih umetničkih težnji. Samim tim, iznete ekspresionističke odrednice tek su osnova književnih mogućnosti koje Vinaver predlaže – model koji se dalje može i mora razvijati. Stoga je *Gromobran svemira*, iako često, i posve tačno, tumačen kao eksponent ekspresionističkih poetičkih težnji, ujedno i više od toga – u trojstvu uz druge dve knjige naporedo objavljene u ediciji *Albatros – Dnevnik o Čarnojeviću Miloša Crnjanskog i Burlesku gospodina Peruna boga groma* Rastka Petrovića – ova knjiga označava suverenu objavu avangardnih misli i stremljenja u srpskoj književnosti nakon Prvog svetskog rata. Takođe, nije bez značaja ni to što je *Gromobran svemira*, kao *raznootona* i poliperspektivna knjiga – jedno od prvih otvorenih dela u srpskoj književnosti, u onom smislu kako ga razume Umberto Eko. Pored toga, Vinaverov spis se, kako je to primetio Radovan Vukčević, ukazuje kao „jezgro iz kojeg se razvilo celovito njegovo esejističko i kritičko delo”⁷, ali se, što je od većeg značaja, ukazuje i kao proročka knjiga srpske avangarde koja je utrla stazu mnogim, ne samo avangardnim, literarnim ostvarenjima u srpskoj književnosti.⁸

---

⁷ R. Vučković, „Kritičar protiv kritike”, u: *Zanosi i prkosi Stanislava Vinavera: kritičari o delu Stanislava Vinavera*, prir. G. Tešić, Beograd: Službeni glasnik, Zavod za udžbenike, 2015, 171.

⁸ O Vinaverovim kritičkim stavovima v. više u: R. Vučković, „Kritičar protiv kritike”, 169–184; P. Zorić, „Kritičko i esejističko delo Stanislava Vinavera”, u: *Kritički radovi Stanislava Vinavera*, prir. P. Zorić, Beograd: Institut za književnost i umetnost, Novi Sad: Matica srpska, 1975, 5–37.

III

Stvaranje je najznačajnija reč u *Gromobranu svemira*. „Nama je cilj: stvaranje, a ne ono stvoreno” – jedna je od početnih rečenica ove knjige. Četiri eseja, jedan likovni i tri muzička – četiri su ode različitim mogućnostima stvaranja. U mitskoj alegoriji „Veče na Okeanu” sučeljene su dve koncepcije stvaranja, i dva odnosa prema smislu stvaranja. U prozi „Poslednji ispit u mandarinskoj školi” postavljeno je ispitno pitanje: „Sagraditi jedan svet, na osnovu podataka, koji protivureče mogućnosti ostvarenja toga sveta.” U eseju o Njegošu iznose se opšti principi njegovog shvaćanja umetnosti i književnog stvaranja. Sasvim očekivano, ovoj ključnoj reči je poklonjena dužna pažnja i u „Manifestu ekspresionističke škole”, gde se i otkriva za kakav tip stvaranja Vinaver pledira u *Gromobranu svemira*.

Umetnik je stvaralac, ravan prirodi ili bogovima. Njegovo nije tek da rekonstruiše svetove, već da ih iznova stvara – da *gradi vaseseljenju*. Umetnik je tvorac, i to apsolutni tvorac – ništa više, ništa manje. Ovakvom tipu stvaranja suprotstavljeni su tradicionalni umetnički modeli: unekoliko realizam, („pokušaj, ne da se stvari predstave, onakve kakve su, već tako, da se rodi ubeđenje da su one zbilja takve”), i u potpunosti impresionizam, koji, prema Vinaveru, jednolično oponaša oblike koje prepoznaje u prirodi. Ekspresionista traži stvaranje koje se nalazi na samoj ivici između dostupnih načina predstavljanja, između realnoga i irealnoga jer tek kada prevaziđe ove kategorije umetnik je slobodan da stvara neopterećen uzusima koje one kategorije nameću. Samim tim, stvaranje je pokušaj da se iskoriste svi predstavljajući kapaciteti, čak i oni koji se naslućuju van granica realnog i irealnog. Cilj je dosezanje umetničke, a samim tim i svake druge istine – Vinaver zaziva „oslobođavanje reči, pojmova, predstava – od njihovih stega i okova”, sa namerom da se pronađu nova objašnjenja, nove relacije i dinamike; drugim rečima, da se istinito progovori

o ovom svetu i čovekovoj poziciji u njemu. Sa ovakvim poetičkim stavom uvezano je i shvatanje da istrošena humanistička misao devetnaestog i ranog dvadesetog veka, oličena u racionalizmu, prosvetiteljskim idejama, pozitivističkim pristupom u nauci i realističkim i impresionističkim u umetnosti, nije kadra da, bilo filozofskim idejama, bilo umetničkim izrazom, istinito svedoči o svetu i čoveku Vinaverovog vremena.

Tek dva modela su, prema Vinaveru, prihvatljiva: stvaranje *novog sveta* i njemu svojstvene *dinamike*, odnosno, umetničke logike koja će garantovati njegovu ostvarenost i utemeljenost, kao i uplitanje nove *dinamike* i novih *obrazloženja* u *staru stvarnost*. Kriptičnost ovakvih uputa ipak nije u potpunosti upućena ka pomenutim univerzalnim generalijama i egzaltiranim poetičkim zahtevima bliskim ovom tipu programskih tekstova, već je, na poetičkom nivou, dosledno objašnjena:

To znači, tumačiti ljude, ovakve kakvi su pred nama, ne onim što su i gde su, već nečim sasvim drugim, nečim bez neposredne veze sa njima. Tumačiti Hrista cvetom i talasom.

Tek izvan granice realnog i irealnog (ali uključujući i njih), pronalazi se mogućnost da se nesaznatljivim kosmičkim i eteričnim povezanostima pojmovi i stvari, bića i, na koncu, svet i čovek objasne potpunije i preciznije, i na nivou umetničke, estetske reprezentacije, ali i na nivou dijalektičkog, filozofskog poimanja. Drugim rečima, da se pronade i iskaže istina koja nadilazi razum ili maštu, nadilazi i samu umetnost koja je ipak jedina kadra da dopre do nje.

U prozi „Gromobran svemira” izneta su četiri modela stvaranja, te se ona može razumeti kao umetnička eksplikacija Vinaverovih shvatanja o činu stvaranja. Naučnofantastični milje priče predstavlja – ne računajući dela Dragutina Ilića i Lazara Komarčića – jedan od pionirskih pokušaja naučnofantastičnog izraza

u srpskoj književnosti. Vasionu popunjavaju troslojne zvezde i planete; prvi sloj čini priroda (cveće, drveće, jezera...), drugi civilizacija (ljudi, kuće...), a treća sfera pripada elementima i fluidima – mirisima, melodijama, svetlostima. Na prvom sloju nalaze se *električne centrale*, strojevi u kojima su skućene table na kojima su zabeležene neobjašnjive kombinacije brojeva. Kada se jedan od brojeva na ovim tablicama izmeni takođe se izmeni i jedan odnos na gornjim slojevima. Ovu kombinatoriku odnosa – koju je možda i Borhes umeo da zamisli, pre no što je počeo da oblikuje *Vavilonsku biblioteku* i druge svoje enciklopedijske zamisli – Vinaver koristi da bi ukazao na moguće modele stvaranja. Prvi je jalov – *a priori* odbačen – mogućnost da čovek ne može izmeniti brojeve, samim tim i odnose, i da ne može svojim činom da promeni svet. Drugi je eksplikacija one strategije koju Vinaver predstavlja kao pronalaženje nove dinamike među starim pojmovima i odnosima:

Pravi umetnik može prostom intuicijom tako da pomeri brojeve na jednoj tabli (uzevši u pomoć nekoliko veštačkih ruku) da će harmonije, koje budu odjekivale sa jednoga sektora na trećoj površini dopirati do nekog određenog mesta na drugoj površini, u duhu raspoloženja umetnikovog: biće blage harmonije, ili mirisni bolovi noktirna, ili svirepa zapomaganja fuga.

Nije teško u ovom odnosu primetiti sličnosti sa drugim značajnim avangardnim težnjama u srpskoj književnosti tog vremena, pre svega sumatraizmom Miloša Crnjanskog ili kosmizmom Radeta Drainca. Treći model je od posebnog značaja – to je slučaj *zlih volšebnika* i opisuje mogućnost da čovek ovlada svim brojevima ne bi li na taj način svorio tek jedan usamljeni zvuk. Ovim se signalizira mogućnost da umetničko stvaranje bude upregnuto u utilitarnu svrhu, ili prosto suženu interpretativnu nameru tumača, koji će dinamiku značenja usmeriti u pravcu svog, *jednotonog* tumačenja. Takođe, ovaj model je u

potpunosti oponiran dijalektici promene koju Vinaver, i gotovo sveukupna avangarda, propagiraju kao jednu od centralnih poetičkih vrednosti kojoj je dat i dijalektički značaj.

Četvrti model je najznačajniji, i njegovim predstavljanjem se zapravo oblikuje i događajnost ove priče. Moguće je brojeve postaviti u takvu kombinaciju koja bi donela uništenje, međutim, i u tom odsudnom slučaju, sam aparat je potrebno dovesti do *najneobuzdanijeg ludila*, tako što će mnoge kombinacije biti aktivirane, u takvoj razmeri da će u haosu iznuđenih promena i brojčanog ludila sama realnost, odnosno *Svemir*, morati da se ukaže u svim svojim mogućnostima simultano. Drugim rečima, postajaće u punoj meri sopstvenih oblika, stanja i mogućnosti, samim tim, obitiniće se upravo onakvim kakav jeste i kakav mora biti, te će se iz novonastale kakofonije formi iznova oblikovati. Tom hroničnom izmenom postojećeg stanja, i poniranjem u kaos – vasseljena bi zapravo bila očuvana, te bi tek duh promene doneo spasenje. Planeta na kojoj bi se izvela ova sudbonosna igra postala bi *zaštitnik Svemira* – dakle, njen *gromobran*. Ostatak ove priče beleži radiograme sa čitavog niza planeta koji detektuju stvaralački kaos neminovnih promena koje nadolaze.

Ovim je Vinaver predstavio krunski model stvaranja koji u potpunosti odgovara avangardnom duhu njegove poetike. Tek kada se prigrli neizbežna dinamika promena, tek kad se dodeli (jezički, književni, umetnički) izraz neizbežnom haosu, tek kada se odbace oveštali oblici i forme, i tek kada se duh vremena sameri sa duhom potrebe, umetnost će moći verno da svedoči o onome što je predmet njenih potreba i opsesija, i da iskaže istinu o onome što predstavlja.

IV

Međutim, za potpunije razumevanje duha promene koji je jedna od poetičkih osnova Vinaverove verzije ekspresionizma i, uopšte uzev, istaknutog modela stvaranja u tekstovima *Gromobrana*

svemira, potrebno je razumeti dijalektički odnos *starog* naprema *novom*, jednu od najznačajnijih odrednica srpske i svekolike avangarde. U „Manifestu ekspresionističke škole” Vinaver je zabeležio nekoliko rečenica koje su, sa stanovišta razumevanja (srpske) avangarde od izuzetnog značaja:

Promene su nastale. Po svoj prilici da one odgovaraju nekom poremećaju u težištima Duha Vaseljene. U centru stvaranja, ako on postoji, vrši se raspored snaga. Naš jedini umetnički zadatak jeste, da intuicijom, pretvorenom u izraz, dokučimo jesu li te promene konačne i za sam Duh Vaseljene, za sam Kosmos, ili je njihov značaj samo materijalno i duhovno glomazan, a kosmički beznačajan.

U ovim redovima je zabeležena reakcija na verovatno najznačajniji potres koju je zapadnoevropska humanistička misao doživela tokom prošlog veka. Naime, Prvi svetski rat, kriza razvijenih kapitalističkih oblika proizvodnje, postepeno rastakanje građanskog staleža i propast buržoazije, a, najpre, kriza racionalističkih i prosvetiteljskih filozofskih paradigmi koje se više nisu ukazivale dostatnim da održavaju ni čovekovu misao, ni osnovne oblike društva koje su stvorile – označili su ne samo pad pomenutih filozofskih paradigmi, već i potrebu da se pronađu oni oblici čovekove misli koji mogu postati temelj za obnovu novog i boljeg čovečanstva:

Mi, u umetnosti, imamo da ispitamo: da li te i takve promene povlače za sobom i promenu u Duhu Vaseljene (pa ma kad ona došla, i ma kad postao Duh Vaseljene, koga možda još nema). Mi rešavamo samo problem, a kad će on doći, kad će se njemu na osnovu naših rešenja pristupiti – mi to, zarobljeni kategorijom vremena, ne znamo.

Samim tim, umetnost postaje bojno polje na kojem se iznagli novi model umetničkog stvaranja. *Promene* koje se *ispituju*, dakle, nisu samo estetičke, pa ni filozofske – potražuju se njihove dijalektičke vrednosti, neumitne odrednice koje uslovljavaju duh vremena, odnosno duh promena koji će usmeriti stvaranje novog čoveka, novog društva, ili društava, kao i novog vremena koje se mora oblikovati nakon duhovnih i istorijskih potresa. Umetnost, kao možda i najprecizniji eksponent tih promena, odnosno nove dinamike koja uslovljava novoizgrađene odnose, biće dostojna novog vremena tek ako naznači mogućnosti koje ono donosi, odnose i dinamiku koje kreira, kao i novog čoveka koji će se formirati kao nosilac sveopštih promena:

Moramo potpuno da uđemo u duh promena, u zlokobnu dinamiku. Moramo da se spojimo s njom bez ostatka, bez otpora i tada dinamika neće vladati nama, tada ćemo mi sami biti dinamika i moći ćemo da idemo u nova shvatanja, u smisao nove suštine. Bez ikakvog napora ulazićemo u suštinu, jer ćemo biti njen eter, njena atmosfera.

Potrebno je na ovom mestu ukazati da poslovična avangardna zanesenost *novim* i *promenom* ne znači i *a priori* decidno odbacivanje svega onoga što je staro, iako i sam Vinaver na jednom mestu potcrtava kako je „stari svet [...] mrtav, [...] mrtav i za sebe, i za naše stvaranje”. Čitava litanija imena i umetničkih pojava koje se pominju u *Gromobranu svemira* kao baština prošlosti nije shvaćena kao bezvredna, niti je negatorski poricana; naprotiv, celi pasaži su u ovoj knjizi zapisani povodom afirmativnih stvaralačkih figura kao što su Bodler, Mallarmé, Njegoš, Baudelaire, Wagner, Liszt, Beethoven, Gustav Moreau i mnogi drugi.⁹ U tom smislu,

---

⁹ Čini se da je najznačajnije ime među mnogima koja se pojavljuju u *Gromobranu svemira* – Njegoševo. I to ne samo zbog toga što je Njegoševo delo predmet unetog polemičkog teksta, nego i zbog toga što se mogu primetiti

pominju se i srpske narodne pesme, antička lirika, nordijska *Eda*, srednjovekovno nasleđe i drugi primeri. Samim tim, Vinaverova, i, uslovno rečeno, opšta avangardna poetička praksa zahtevala je da se negatorski razumeju ne sve, već određene tekovine prošlosti. Pravi razlog je iznet na ravan stvaralačke dijalektike:

Danas, kada stare forme nisu pod milim bogom ništa, i u stare plaštove iz garderobe poetskih trikova (ma kako oni bili izvezeni zlatom i dragim kamenjem muzike, sentimentalnosti, čulnosti, romantike) – danas u te plaštove neće se uvući nijedan kralj i nijedan elf. [...]

Danas mi ulazimo u *duh razmeštanja*, u duh strujanja, u dinamiku haosa, u revoluciju izraza i izraženoga. I kad mi u tu revoluciju uđemo, sve će se razvijati i bez našeg velikog napora. Prirodne sile služiće nas, i oživeće tu našu revoluciju.

Ne čini revoluciju onaj ko samo to zaželi. Mora se znati: kako da se počne sa oslobođavanjem reči, pojmova, predstava – od njihovih stega i okova. Mi, ekspresioniste, počinjemo tu revoluciju, mi ulazimo u kaos, u *beskrajno oslobođenje svega od svega*.

Dakle, uloga umetnosti koju Vinaver predlaže, i koju načelno prate brojni avangardni pravci, upravo se iscrpljuje u potrebi

---

i neke dublje povezanosti između ova dva pisca. Najznačajnija veza tiče se predstave samog umetnika i čina umetničkog stvaranja. Ideja o pesniku koji je „tvorac mali najbliži božestvu” što „može sazdati svjetove” („Ko je ono na visokom brdu”), posvedočena i u *Luči mikrokozma*, odjekuje u Vinaverovoj koncepciji umetnika koji, poput bogova, stvara svet iznova, *gradi vaseljenu*. Iako su, svakako, prisutne brojne koncepcijske i poetičke razlike, ne može se prenebregnuti ova, po svojoj prirodi, romantičarska predstava o umetniku koja povezuje Njegoša ne samo sa Vinaverom, nego i sa mnogim drugim srpskim avangardnim stvaraocima. Takođe, ne treba zaboraviti ni da je u jedan od radiograma u prozi „Gromobran svemira” Vinaver uneo i mali omaž Njegošu: mogućnost da se sveopšti kaos promena ipak preoblikuje kao stožerna vrednost koja će doneti sklad u vasionu označen je i drugim stihom „Posvete prahu oca Srbije”, samim tim, i drugim stihom *Gorskog vijenca*: „on će era biti, strašna ljudskijema koljenima.”

da se prosvetiteljski način mišljenja, uvreženi filozofski stavovi zasnovani na superiornosti racionalističkog modela, i njihovi eksponenti poput pozitivizma u nauci i impresionizma u umetnosti – decidno odbace, jer, nakon velikog sloma koji je zahvatio evropsku duhovnost početkom dvadesetog veka, a koji je najdirektnije posvedočen velikom ratnom kataklizmom, nisu dostatni da predstave novo vreme koje se u tom komešanju oblikovalo. Dosledno, ni čoveka novog vremena, ni umetnost koju će stvarati. Stoga Vinaverova namera nije bila da ruši tradiciju, nego *tradicionalizam* i sve oveštale filozofske i umetničke modele koji nisu mogli da nastupajućim istorijskim i duhovnim promenama daju izraz. Na jednom mestu, Vinaver beleži: „Bez stalnog stvaranja nije moguća čak ni prošlost”, čime je još jednom jasno sugerisana jedna od osnovnih avangardnih težnji iznetih u *Gromobranu svemira* – stvaranje kao jedini preduslov umetničke prakse, ujedno i stvaranje *novog*, nove dinamike, nove estetike, nove umetnosti, pa i samog novog čoveka – kao jedini cilj i smisao književnog i umetničkog rada. Drugim rečima, u Vinaverovom viđenju, avangarda je stvaralačka, epitom kreativnih mogućnosti ljudske vrste. Na sve ono što ovu poetsku potrebu suspenduje ili pervertira je, pre svega, usmerena Vinaverova, i uopšte uzev, avangardna negatorska praksa.

Mnogi tekstovi *Gromobrana svemira* predstavljaju direktan odjek ovakvog odnosa prema *starom* i prema *novom*. Priča „Gromobran svemira” se, kako je već naznačeno, završava smenjivanjem radiograma koji registruju sistemske promene u strukturi vasiona. Kraća alegorijska proza „Osveta” predstavlja direktnu obradu i sasvim nesuptilan komentar odnosa mladih i starih generacija – borba između njih se iscrpljuje time što mladi, stigavši na drugu planetu, na poprište borbe sa starijima, stižu ostareli, posve slični svojim protivnicima. U mitskoj alegoriji „Osveta” narator izlaže poetske osnove dinamizma, odnosno dijalektike nužnih promena, dok u „Poslednjem ispitu u mandarinskoj školi”

duhovi koji su položili ispit odbijaju da postanu deo sistema koji je ustrojio stvarnost i koji regrutuje nove snage. Samim tim, i sistem i oni koji ga baštine su u direktnoj opasnosti, a duh promena čini se neumitnom silom koja mora poremetiti brižljivo održavanu ravnotežu. I u muzičkim esejima sveopšti dinamizam i potraga za *novim* su prisutni. U tekstu „Skrjabin” veliča se *beskrajno rušenje* kao stvaralački pristup koji *pomaže novome zidanju, pojavljivaju, buđenju*; dok se u eseju „Neki Rozental” zaključuje, na osnovu primećenih uzajamnih srodnosti koje povezuju dela velikih kompozitora: „Mora da postoji i budućnost”. Putopisna proza „Kafane” svedoči kako o oveštanim kulturnim običajima, tako i onim u kojima se ogleda ne samo duh vremena, nego i obećanje budućnosti. U polemičkom tekstu „Njegoš i zli volšebnici” osuđuju se napori *zlih volšebnika* da od Njegoša naprave pesnika prostog nacionalizma i pesimističnog pogleda na svet. Vinaver, naprotiv, Njegoša slavi kao pesnika revolucije, dinamike, nagona, instinkta i intuicije – kao poslanika poezije koji je ispevao odu *kategoričkom imperativu pobune* i time se posvedočio kao *najveći revolucionar u srpskoj književnosti*. Samim tim, gotovo svi tekstovi *Gromobrana svemira* predstavljaju eksplikaciju Vinaverovih avangardnih načela koja beskompromisno *traže* da se umetnost i književnost stvaraju i poimaju van svake oveštale norme ili moralističkog gledišta.

V

Gromobran svemira, dakle, treba razumeti kao „paradigmu avangardne umetnosti” i kao „estetički antisistematski sistem” koji Vinaver uzima za „osnovicu nove umetnosti budućnosti”.¹⁰ Iako se svaki od tekstova koji je unet u ovu knjigu može razumeti kao

---

¹⁰ G. Tešić, „Gromobran svemira, danas”, 113–114.

programski, nijedan od njih ne izneverava svojom estetskom vrednošću, bez obzira na činjenicu da su okupljeni među korice ne bi li delovali kao suverena objava avangardnog duha u srpskoj književnosti, ujedno i kao ugledni primer stvaralačkih mogućnosti i poetičkih puteva koje avangarda ujedno predlaže i zahteva. Stoga, *Gromobran svemira* se, prvi put objavljen u trenutku kada avangardna misao u punoj snazi stupa u srpsku književnost, i nakon čitavog veka potvrđuje kao proročka knjiga srpske avangarde i spomenik njenim tragalačkim *zanosima* i *prkosima*.

Milomir Gavrilović

SADRŽAJ

Uvodna reč – Predgovor Milomira Gavrilovića | 5

GROMOBRAN SVEMIRA

Manifest ekspresionističke škole | 13

Gromobran svemira | 33

Čurljanis | 41

Kafane | 46

Veče na Okeanu | 51

Skrjabin | 57

Osveta | 64

Njegoš i zli volšebnici | 68

Pokrovski | 80

Neki Rozental | 84

Poslednji ispit u mandarinskoj školi | 90

Proročka knjiga srpske avangarde – „Gromobran svemira” Stanislava
Vinavera – Pogovor Milomira Gavrilovića | 97

Napomena priređivača | 115

Biblioteka RE:PUBLIKA

1. Judita Šalgo, PUT U BIROBIDŽAN
2. Boba Blagojević, SVE ZVERI ŠTO SU S TOBOM
3. Aleksandar Ilić, GLUVNE ČINI
4. David S. Pijade, STRAST
5. Frida Filipović, RAZILAŽENJA (izabrane priče)
6. Boško Tokin, TERAZIJE
7. Aleksandar Vučo, KOREN VIDA
8. Vuk Vučo, KAKO SAM PRESTAO DA SISAM PRST
9. Slena Dukić, JA KAO KĆI
10. Đorđe Jovanović, PLATI PA NOSI
- 11. Stanislav Vinaver, GROMOBRAN SVEMIRA**

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41-32
821.163.41.09-32 Винавер С.

ВИНАВЕР, Станислав, 1891-1955
Gromobran svemira / Stanislav Vinaver ; priredio Milomir Gavrilović ;
[pogovor Milomir Gavrilović]. - Beograd : Kontrast izdavaštvo, 2025
(Beograd : F. U. K.). - 117 str. ; 20 cm. - (Biblioteka Balkanon ; #11)

Tiraž 1.000. - Str. 5-9: Uvodna reč / Milomir Gavrilović. - Proročka knjiga
srpske avangarde – Gromobran svemira Stanislava Vinavera: str. 97-113.

ISBN 978-86-6036-366-6

COBISS.SR-ID 172000265